

Analiza systemu prawnego Republiki Armenii, ze szczególnym uwzględnieniem praw kobiet

Marek Reszuta

Równość kobiet wobec prawa ma w Armenii bardzo długą historię. Już starożytne i średniowieczne kodeksy ormiańskie i dekrety władców jednoznacznie określały równość kobiet w takich kwestiach jak prawo własności i dziedziczenie. Na przykład Kanony Shahapivan („Շահապիվանի կանոններ”), przyjęte w 444 r. przez Ormiański Kościół Apostolski w trakcie Soboru w Shahapivan, gwarantowały *„kobietom prawo do posiadania majątku rodzinnego w przypadku, gdy mąż opuścił żonę bez żadnego powodu”*.

W 1773 roku ormiański filozof i pisarz Shahamir Shahamirian napisał dzieło „Sidła chwały” („Գիրք անուանեալ Որոգայթ փառաց”), które było próbą opracowania konstytucji niezależnej republiki Ormiańskiej (była to de facto pierwsza konstytucja na świecie!). W dziele tym Shahamirian w art. 3 stwierdza: *„Każda osoba ludzka, czy to Ormianin, czy innej grupy etnicznej, czy to mężczyzna, czy kobieta, urodzona w Armenii lub przeniesiona do Armenii z innych krajów, będzie żyć w równości i będzie wolna we wszystkich swoich zawodach. Nikt nie będzie miał prawa panować nad inną osobą, podczas gdy jego praca fizyczna będzie wynagradzana według każdej innej pracy, zgodnie z wymogami prawa ormiańskiego”*.

Powyższe dzieło, jak również opracowanie syna Shahamiriana - Hakoba "Nowa broszura zwana *adhortacją*", głosiły nowoczesne zasady demokracji konstytucyjnej i bez wątpienia miały wpływ na rozwój prawa w Pierwszej Republice Armenii (1918-1920).

Pierwsza Republika nie zdążyła przyjąć własnej Konstytucji, opierając swoje prawo głównie na „Pełnym Zebraniem Ustaw Imperium Rosyjskiego”, jednakże szła w kierunku demokracji liberalnej.

To właśnie to państwo jako jedno z pierwszych na świecie przyznało kobietom prawa wyborcze (bierne i czynne) – 31 marca 1919 r. przyjęto „Ustawę o wyborach”, zgodnie z którą prawo wyborcze przysługiwało wszystkim Ormianom, niezależnie od płci, mających minimum 20 lat. W wyborach, które odbyły się w dniach 21-23 czerwca 1919 r. do 80-osobowego Parlamentu dostały się **4 kobiety**.

Ówczesna Armenia była również pierwszym na świecie państwem, które mianowało kobietę Ambasadorem – w 1919 r. Diana Abgaryan została pełnomocnym przedstawicielem Armenii w Japonii (co ciekawe – wg powszechnej wiedzy, pierwszą kobietą-ambasadorem była Norweżka Alexandra Kollontaj, ale została ona ambasadorem 4 lata po Dianie Abgaryan – w 1923 roku).

Tradycyjny model roli kobiet w życiu Ormian

Niestety, pomimo tych wyżej wymienionych przykładów nowoczesnego podejścia do praw kobiet, do dzisiaj w Armenii funkcjonuje wiele pozaprawnych zwyczajów, które stawiają równość kobiet i mężczyzn pod znakiem zapytania.

Na początku XX wieku ormiańskie feministki Sbrui Dussan i Zabel Esayan w swoich pracach opiewały starożytne społeczeństwo ormiańskie jako sielankę, w której kobieta była równa mężczyznom, jednak jest to po prostu nieprawda. Przez większość historii Ormian, kobiety miały w rodzinach i społeczeństwie praktycznie status niewolnic. Co prawda prawodawca Mhitara Gosza z XII wieku w swoim Kodeksie usiłował polepszyć status kobiet, jednakże ten sam Kodeks tylko zacementował wszystkie elementy, które stanowiły o dominacji mężczyzn nad kobietami w społeczeństwie ormiańskim (np. Kodeks wprost zakazywał rozwodów, nawet w przypadku przemocy domowej lub gwałtu małżeńskiego).

Przez wiele wieków kobiety w rodzinach ormiańskich w pierwszych latach małżeństwa były traktowane jak niewolnice. Należy przyznać, że wraz z trwaniem małżeństwa ich sytuacja polepszała się, ale np. w średniowieczu typowym było zwyczajem, że kobieta w pierwszym roku małżeństwa nie miała prawa rozmawiać z nikim oprócz męża! Młode małżonki wypracowały więc język gestów („Harnseren” – „język panny młodej”), dzięki któremu mogły się porozumiewać. Bywały wsie ormiańskie, w których nakaz milczenia trwał nawet po urodzeniu pierwszego dziecka, a w niektórych to milczenie musiało trwać... 10 lat!

Spójrzmy na te funkcjonujące onegdaj w społeczeństwie ormiańskim zasady. Od razu należy podkreślić, że są miejscowości i środowiska, w których są one aktualne do dnia dzisiejszego! Jako przykład podam, że u mojego przyjaciela Ormianina żona ma obowiązek być w domu o godz. 18:00 i bez niego po tej godzinie nigdzie nie ma prawa wychodzić, nawet np. do matki.

- Obowiązek szanowania mężą – żona ormiańska nie miała prawa podnieść głosu na męża, nie miała prawa odmówić wysłuchania go;
- Kobieta ormiańska nie miała prawa klócić się ze starszymi osobami z rodziny swojej i męża, w tym oczywiście przede wszystkim klócić z mężczyznami
- Ormianka nie miała prawa odmówić prowadzenia domu, bycia gospodynią (poetycko – „uczynienia z domu miejsca ciepła”), to na Ormiance leży prowadzenie domu. I tu ważna zasada - Ormianka ma prawo **nie pracować** poza domem – obowiązki utrzymania domu i zarabiania pieniędzy leżą po stronie męża;
- Ormianka ma obowiązek rodzić dzieci. Im więcej, tym lepiej, minimum to 2-3 dzieci;
- Po stronie Ormianki leży wychowywanie dzieci i uczenie ich życia;
- Ormianka, przy obłożeniu całego dnia pracą i opiekowaniem się dziećmi, nie ma prawa źle wyglądać dla swojego męża;
- W wiejskich regionach kobieta nie miała prawa sama iść do kogoś w gości, bez męża. Ta zasada nadal obowiązuje w niektórych rejonach Armenii.
- Ormianka nie miała prawa wychodzić z domu po 21:00. I tu ponownie – są rejony Armenii, gdzie ta zasada nadal obowiązuje.
- Przez całe wieki Ormianki nie miały prawa zostać mniszkami (miały rodzić dzieci). Ta zasada zmieniła się stosunkowo niedawno i już można spotkać w Armenii mniszki-Ormianki.
- Jedną z niepisanych zasad dla Ormianki był zakaz wyjścia za mąż za muzułmanina. Dla Ormianki najwłaściwszym kandydatem na męża jest Ormianin. I podobnie jak z mniszkami, ta zasada już się zmienia i, zwłaszcza w diasporze, małżeństwa Ormianek z muzułmanami już się zdarzają.

Przez wieki kobiety ormiańskie pozbawione były edukacji – uważano, że wykształcenie kobiecie jest niepotrzebne.

Okres Związku Radzieckiego

Po zajęciu przez Armię Czerwoną Armenii w 1920 roku komuniści postanowili radykalnie zmienić społeczeństwo Ormiańskie. „Sprawa kobiet” dla władz Rosji Radzieckiej była bardzo

ważna – uważano, że „wyciągnięcie” kobiet z domów i włączenie ich do życia politycznego i gospodarczego było koniecznym dla komunistycznej przyszłości.

W 1920 roku władze ZSRR przyjęły szereg ustaw, które miały ogromny wpływ na tradycyjną rodzinę i społeczeństwo ormiańskie. Między innymi wprowadzono śluby cywilne, uproszczone procedury rozwodowe, zalegalizowano aborcję, wprowadzono ułatwienia przy aborcjach (darmowe zabiegi), wprowadzono zasiłki macierzyńskie, rozpoczęto budowę placówek opieki nad dziećmi. Kobiety otrzymały równe prawa do posiadania ziemi, prawo do pełnienia funkcji głowy rodziny, członkostwa we wspólnotach wiejskich i obowiązek pracy zawodowej (zgodnie z art. 3 Konstytucji Armeńskiej SSR z 1922 roku – *„Uznając pracę za jedyną podstawę życia społecznego i uznając robotnika za twórcę wszystkich wartości, pracę uznaje się za obowiązkową dla obywateli SSRA zgodnie z zasadą: „Kto nie pracuje, ten nie je”.*).

Warto zauważyć, że komuniści w Armenii z dużą niechęcią podchodzili do tradycyjnej rodziny ormiańskiej. Uznali, że „wyciągnięcie” kobiet z rodzin, pozwoli skutecznie zniszczyć te „feudalne anachronizmy”. W tym celu powołany został *„Komitet ds. poprawy położenia kobiet w Armenii”*, którego głównym celem miała być indoktrynacja polityczna. Dodatkowo komitety te służyły kobietom pomocą prawną w przypadku przemocy domowej i konfliktach w rodzinie.

Jak oceniają eksperci, pomimo wielu aktów prawnych mających zrównać status kobiet i mężczyzn, nie udało się w ZSRR wprowadzić równości płci w wielu sferach życia.

Na przykład – mimo funkcjonowania przepisów o równości wynagrodzeń, kobiety zarabiały w ZSRR dużo mniej niż mężczyźni. Pod koniec lat 80-tych w Armenii mężczyźni średnio zarabiali 500-700 rubli, gdy tymczasem kobiety na tych samych stanowiskach...120-130 rubli!

Podobnie było z kobietami na stanowiskach kierowniczych. Takie branże jak metalurgia, przemysł wydobywczy, armia, milicja, czy też władze państwowe, były dla nich praktycznie zamknięte. Nawet w takich sfeminizowanych zawodach jak przemysł tekstylny, przemysł spożywczy, sfera usług, ochrona zdrowia, edukacja i kultura kobiety bardzo rzadko zajmowały stanowiska kierownicze.

Nieco lepiej wyszło z edukacją. W latach 30tych ZSRR wprowadził obowiązkowe bezpłatne szkolnictwo podstawowe, zaś w latach 50tych – obowiązkowe bezpłatne średnie. W wielu rejonach ZSRR, w tym w Armenii, władze komunistyczne tworzyły kluby kobiece, kluby pracownic, „centra likwidacji analfabetyzmu”, które to miały na celu między innymi integrować kobiety w społeczeństwie. Rezultatem tej akcji była likwidacja analfabetyzmu i

wzrost wykształcenia właśnie u kobiet – w latach 80tych aż 61% specjalistów z wyższym wykształceniem lub średnim specjalistycznym to były kobiety. W Armenii w ostatniej dekadzie istnienia ZSRR, aż 51% kobiet zdobyło wyższe wykształcenie, 28% osiągnęło stopień naukowy „kandydata nauk” (odpowiednik naszego stopnia naukowego doktora).

Armenia po roku 1990

Po rozpadzie ZSRR, w 1990 roku Armenia stała się niezależnym, suwerennym państwem. Od samego początku istnienia Republiki Armenii, zgodnie z Deklaracją Niepodległości z 23 sierpnia 1990 roku, kobiety i mężczyźni mają równe prawa w życiu politycznym, zawodowym i rodzinnym.

a) Konstytucja Republiki Armenii

Konstytucja Armenii z 5 lipca 1995 r. (z późniejszymi zmianami z 27 listopada 2005 r. i 6 grudnia 2015 r.), tylko w jednym artykule wprost określa równość kobiety i mężczyzny – w normie dotyczącej rodziny i małżeństwa:

Artykuł 30:

„Rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa.

***Kobieta** i mężczyzna, którzy osiągnęli wiek małżeński, mają prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny z własnej woli. **Korzystają z równych praw** przy zawieraniu małżeństwa, w pożyciu małżeńskim i po rozwiązaniu małżeństwa.*

Zwolnienie z pracy z przyczyn związanych z macierzyństwem jest zabronione. Każda pracująca kobieta w przypadku ciąży i porodu ma prawo do płatnego urlopu wypoczynkowego oraz urlopu na opiekę nad nowo narodzonym dzieckiem lub urlopu na adopcję dziecka.”

W pozostałych przypadkach normy dotyczące praw i wolności mają charakter uniwersalny i Konstytucja nie dzieli obywateli pod żadnymi kryteriami:

Artykuł 3:

„Człowiek, jego godność, podstawowe prawa i wolności są wartością najwyższą.

Państwo zapewnia ochronę podstawowych praw i wolności człowieka i obywatela zgodnie z zasadami i normami prawa międzynarodowego.

Państwo jest ograniczone podstawowymi prawami i wolnościami człowieka i obywatela, które są bezpośrednio obowiązującym prawem.”

W rozdziale 2 – „**Podstawowe prawa i wolności człowieka i obywatela**” artykuł 3 Konstytucji zostaje praktycznie powtórzony (artykuł 14 - *Godność człowieka jest szanowana i chroniona przez państwo jako niezbywalna podstawa jego praw i wolności*), zaś w artykule 14.1 wprowadzony został **zakaz dyskryminacji** z jakiegokolwiek powodu, w tym z uwagi na płeć:

„Wszyscy ludzie są równi wobec prawa.

*Zakazana jest dyskryminacja ze względu na **płeć**, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię, światopogląd, poglądy polityczne lub inne, przynależność do mniejszości narodowej, status majątkowy, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub inne cechy osobiste lub warunki społeczne charakter.”*

Katalog praw i wolności określony w Konstytucji Republiki Armenia jest bardzo obszerny i usystematyzowany jest w 34 kategoriach. Co ważne podkreślenia – dotyczy wszystkich obywateli Armenii, niezależnie od płci (zainteresowanych pełną informacją o prawach i wolnościach obywateli Armenii zachęcam do zapoznania się z tłumaczeniem Rozdziału 2 Konstytucji w **Załączniku 1 do niniejszej Analizy**).

b) Umowy międzynarodowe

Zgodnie z art. 6 akapit 4 *„Traktaty międzynarodowe wchodzą w życie dopiero po ich ratyfikacji lub zatwierdzeniu. Umowy międzynarodowe są integralną częścią systemu prawnego Republiki Armenii. Jeżeli ratyfikowane umowy międzynarodowe ustanawiają inne normy niż*

określone w ustawach, to normy te mają zastosowanie. Traktaty międzynarodowe sprzeczne z Konstytucją nie mogą być ratyfikowane”.

W kontekście tej normy prawnej, warto podkreślić, że Armenia jest stroną szeregu konwencji i umów międzynarodowych gwarantujących kobietom wszelkie możliwe prawa i wolności, równe mężczyznom, jak również umów dedykowanych wyłącznie prawom kobiet. Armenia jako państwo członkowskie ONZ, ratyfikowała główne dokumenty obowiązujące w tej organizacji, takie jak Kartę Narodów Zjednoczonych i Powszechną Deklarację praw Człowieka. Dość powiedzieć, że artykuł 2 konstytucji dotyczący praw i wolności jest w całości oparty o zapisy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka.

Rzeczniczka Praw Obywatelskich Armenii Kristine Grigoryan w dniu 28 maja 2022 r., w trakcie obchodów Dnia Niepodległości podkreśliła, że: *„Ormiańska państwowość opiera się na zasadach Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, znanych normach prawa międzynarodowego oraz demokratycznych tradycjach Pierwszej Republiki”.*

Wracając do umów międzynarodowych w zakresie ochrony praw kobiet, których stroną jest Armenia, podpisała Ona dokumenty lub zaaprobowała decyzje organizacji międzynarodowych, między innymi:

- **Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW)**, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1979 r., która wyznacza międzynarodowe standardy w zakresie ochrony praw kobiet we wszystkich dziedzinach życia. Konwencja uznając prawa kobiet jako nieodłączną część praw człowieka i zobowiązuje państwa-strony do podejmowania działań na rzecz zapewnienia równości płci we wszystkich sferach życia. Armenia podpisała Konwencję w 1993 roku, ratyfikowała w 2006 roku;
- **Protokół dodatkowy do Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet**, który wszedł w życie w 2000 r. i przewiduje możliwość przedkładania Komitetowi do spraw likwidacji dyskryminacji kobiet skarg na niewykonywanie przez państwa postanowień konwencji.
- **Deklaracja w sprawie likwidacji przemocy wobec kobiet**, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 1993 r., która definiuje przemoc wobec kobiet jako naruszenie praw człowieka i apeluje do państw o podjęcie działań na rzecz jej zapobiegania i zwalczania.

- **Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej** (tzw. Konwencja Stambulska), która weszła w życie w 2014 r. i jest pierwszym wiążącym instrumentem prawnym na szczeblu międzynarodowym, który uznaje przemoc wobec kobiet za formę dyskryminacji i naruszenia praw człowieka. **Armenia podpisała 18 stycznia 2018 r. konwencję, lecz jeszcze dotychczas nie ratyfikowała konwencji, z uwagi na opór społeczny** oraz uwag dpo art. 20 ust 2 (w sprawie odszkodowań ze strony Państwa), art. 55 ust 1 (dot. postępowania ex parte i en officio), art. 58 (dot. przedawnienia) i art.59 (w sprawie utrzymania statusu rezydenta);
- **Konwencja o zapobieganiu i zwalczaniu handlu ludźmi, zwłaszcza kobietami i dziećmi**, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 2000 r., która ma na celu zapobieganie i karanie handlu ludźmi, a także ochronę i pomoc ofiarom tego zjawiska.
- **Rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ** nr 1325 (2000), 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013) i 2122 (2013) dotyczące kobiet, pokoju i bezpieczeństwa, które podkreślają rolę kobiet jako aktywnych uczestniczek procesów pokojowych i budowania demokracji oraz potępiają wszelkie formy przemocy seksualnej i opartej na płci w sytuacjach konfliktu zbrojnego.
- **Decyzja 2023/162 w sprawie misji Unii Europejskiej w Armenii (EUMA)**, która ma na celu przyczynienie się do tworzenia bezpiecznego i stabilnego środowiska na obszarach Armenii dotkniętych konfliktami, w których poprawa bezpieczeństwa ludzkiego i normalizacja stosunków między Armenią a Azerbejdżanem w terenie umożliwią dalsze postępy w kierunku ewentualnego porozumienia pokojowego. W planowaniu strategicznym i operacyjnym, działaniach i sprawozdawczości misji w pełni uwzględnia się i aktywnie propaguje międzynarodowe prawo humanitarne, prawa człowieka i zasadę równości płci, ochronę ludności cywilnej, a także programy działań określone w rezolucji Rady Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych nr 1325 (2000) i następnym rezolucjach dotyczących kobiet, pokoju i bezpieczeństwa.

Armenia jest również stroną innych umów i konwencji międzynarodowych, nie bezpośrednio dotyczących praw kobiet, aczkolwiek regulujących pośrednio te kwestie, m.in.:

- **Konwencja ONZ o prawach dziecka (CRC)** z 1989 roku (Armenia ratyfikowała konwencję w 1992 roku podpisała Protokół Fakultatywny w roku 2005);
- **Konwencja ONZ (genewska) dot. statusu uchodźców** z 1951 (wraz z Protokołem Nowojorskim z 1967 roku) – ratyfikowana w 1993 roku;
- **Konwencja ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych** z 2006 roku (podpisana w 2007 roku i ratyfikowana w roku 2010);
- **Międzynarodowa Konwencja dotycząca ochrony praw migrujących pracowników i członków ich rodzin** z 1990 roku (ratyfikowana przez Armenię w roku 2013).

Warto podkreślić, że Armenia była jednym ze 191 państw świata, które podpisało **Deklarację Milenijną** przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w 2000 roku. Jednym z Milenijnych Celów Rozwoju (MCR nr 3) było zaangażowanie państw na rzecz realizacji faktycznej równości płci, wzmocnienia roli kobiet oraz wyeliminowania nierówności płci w szkolnictwie podstawowym i średnim. Cele miały być zrealizowane w optymalnym wariantcie do roku 2005, nie później niż w roku 2015. Z uwagi na to, że większość państw świata nie zrealizowała Celów (Armenia również nie¹), we wrześniu 2015 Zgromadzenie Ogólne ONZ zatwierdziło kolejne Cele Rozwoju do realizacji do 2030 roku, które zastąpiło Milenijne Cele Rozwoju. W zakresie praw kobiet Cel 5 zawiera następujące postulaty:

5.1 Zakończyć dyskryminację we wszystkich formach wobec kobiet i dziewcząt na całym świecie.

5.2 Wyeliminować wszelkie formy przemocy wobec kobiet i dziewcząt w sferze publicznej i prywatnej, w tym handel ludźmi, wykorzystywanie seksualne i inne formy wyzysku.

5.3 Wyeliminować wszelkie krzywdzące praktyki, takie jak wczesne i przymusowe małżeństwa, małżeństwa dzieci, a także okaleczanie żeńskich narządów płciowych.

5.4 Docenić nieodpłatną opiekę i pracę w domu przez zapewnienie usług publicznych, infrastruktury, ochrony socjalnej oraz przez promowanie wspólnej odpowiedzialności w gospodarstwie domowym i rodzinie, zgodnie z krajowymi uwarunkowaniami.

¹ Rząd Armenii pierwsze sprawozdanie z realizacji MCR opublikował w 2005, jednakże postawiono sobie zbyt ambitne cele, poszerzając cele i przyśpieszając terminy wobec tych wymaganych przez ONZ, że w efekcie cele do osiągnięcia były „możliwe” lub „prawdopodobne”

5.5 Zapewnić kobietom pełny i efektywny udział w procesach decyzyjnych na wszystkich szczeblach w życiu politycznym, ekonomicznym i publicznym oraz równe szanse w pełnieniu funkcji przywódczych.

5.6 Zapewnić powszechny dostęp do ochrony zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego oraz korzystanie z praw reprodukcyjnych, zgodnie z Programem Działań Międzynarodowej Konferencji na Rzecz Ludności i Rozwoju, Pekijską Platformą Działania i dokumentami końcowymi ich konferencji przeglądowych.

5.A Przeprowadzić reformy zapewniające kobietom równe prawa w dostępie do zasobów ekonomicznych, prawa własności, sprawowania kontroli nad gruntami i innym mieniem, usług finansowych, dziedziczenia oraz zasobów naturalnych, zgodnie z prawem krajowym.

5.B Upowszechnić korzystanie z technologii, w szczególności technologii informacyjnych i komunikacyjnych, by przyczynić się do wzmocnienia pozycji kobiet.

5.C Przyjąć oraz wzmocnić polityki i skuteczne ustawodawstwo promujące równość płci oraz wzmacniające pozycję kobiet i dziewcząt na wszystkich szczeblach.

W nawiązaniu do pkt. **5.6** warto podkreślić, że w ramach realizacji postanowień Pekijskiej Platformy Działania, Premier Armenii Robert Koczarjan wydał dekret o utworzeniu „Komitetu ds. realizacji programu równości płci w latach 1998-2000”, jednakże nigdy nie został zrealizowany, z **uwagi na brak środków finansowych**. Z tego samego powodu zlikwidowany został utworzona przy Premierze Koczarjanie organ konsultacyjny pod nazwą Rada Kobiet².

c) ustawodawstwo i polityka wewnętrzna w Armenii

W 2004 roku, Dekretem nr 645 z 8 kwietnia 2004 Rząd zatwierdził „**Krajowy plan działań Republiki Armenia na okres 2004-10 na rzecz poprawy statusu kobiet i wzmocnienia ich roli w społeczeństwie**”. Plan miał za zadanie wypełnienie zaleceń IV Konferencji Pekijskiej z 1995 roku, Konwencji ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (z

² Rada została zlikwidowana przez następnego Premiera - Arama Sarkisjana

1979 roku), dokumentów Komitetu ds. Równości Kobiet i Mężczyzn Rady Europy i innych zobowiązań międzynarodowych Republiki Armenia. Zatwierdzony plan zakładał między innymi:

1. Zagwarantowanie równych praw i szans obu płciom w procesie decyzyjnym oraz w sferze społecznej i politycznej;
2. Poprawę sytuacji społecznej i ekonomicznej kobiet (w tym poprzez stworzenie systemu promocji zatrudnienia);
3. Zagwarantowanie poprawy stanu zdrowia kobiet;
4. Wyrównanie szans w dziedzinie edukacji;
5. Wyeliminowanie przemocy wobec kobiet;
6. Wzmocnienie roli środków masowego przekazu i instytucji kultury w rzetelnym informowaniu o sytuacji kobiet, ich problemach politycznych i społecznych;
7. Przeprowadzenie reform strukturalnych mających na celu wprowadzenie równych praw i szans kobiet i mężczyzn.

Niestety, podobnie jak z poprzednimi inicjatywami, ta również w dużej mierze pozostała tylko „papierową deklaracją”. Podobnie jak w przypadku powołanego przez Premiera Roberta Koczaryana „Komitetu ds. realizacji programu równości płci”, **większość planu nie zostało zrealizowanego z uwagi na brak środków finansowych**, brak koordynacji pomiędzy różnymi instytucjami państwowymi, brak mechanizmów kontrolnych i audytu oraz z uwagi na niski poziom świadomości obywateli Armenii co do konieczności wdrożenia szeregu reform i zmian. Zawiodła polityka informacyjna rządu i brak odpowiedniej edukacji w tym zakresie.

Kolejna rządowa strategia dotycząca równości płci, analogiczna do tej z roku 2004 została przyjęta i zatwierdzona w maju 2019 r. „**Strategia Planu Działań na lata 2019-2023**” zakłada:

- udoskonalenie krajowych mechanizmów postępu równości płci;
- osiągnięcie równego udziału kobiet i mężczyzn w zarządzaniu i podejmowaniu decyzji;
- przewyciężenie dyskryminacji ze względu na płeć w obszarze społecznym i gospodarczym;
- wzmocnienie pozycji ekonomicznej kobiet;
- zapewnienie pełnego udziału kobiet w edukacji i nauce;

- poszerzenie równych szans dla kobiet i mężczyzn w sektorze zdrowia;
- ogólne zapobieganie dyskryminacji ze względu na płeć.

Niestety, pandemia, wojna z Azerbejdżanem jesienią 2020 roku i kolejne konflikty graniczne z tym krajem, kryzys gospodarczy i następnie wojna na Ukrainie i jej następstwa, w tym silna polaryzacja sceny politycznej wyhamowała wdrażanie w ramach prac legislacyjnych niniejszej Strategii.

Należy podkreślić, że **jednym z pozytywnych efektów** wdrażania „Krajowego planu działań Republiki Armenia na okres 2004-10 na rzecz poprawy statusu kobiet i wzmocnienia ich roli w społeczeństwie” było przeprowadzenie dogłębnych badań rzeczowych i statystycznych pozwalających oszacować **zakres przemocy wobec kobiet**. Te badania, jak również późniejsze działania zarówno kobiecych organizacji pozarządowych³, jak i organizacji międzynarodowych takich jak UN Women (Agenda Organizacji Narodów Zjednoczonych na rzecz Równości Płci i Wzmocnienia Kobiet) doprowadziły do przyjęcia w dniu 30 grudnia 2017 roku Ustawy nr ZR-320 **„O przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, ochronie osób dotkniętych przemocą w rodzinie oraz o przywróceniu solidarności w rodzinie”** (obowiązująca redakcja z dnia 17 kwietnia 2021 roku). Ustawa przewiduje zapewnienie organizacyjno-prawnych podstaw przeciwdziałania przemocy w rodzinie, ochrony osób poddanych przemocy w rodzinie, dostępności wymiaru sprawiedliwości, a także zapewnienia osobom poszkodowanym niezbędnego wsparcia psychologicznego, prawnego i socjalnego . Przewiduje się również zmniejszenie poziomu latencji przemocy w rodzinie, uregulowanie współpracy organów państwowych i organizacji społecznych na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz doprecyzowanie ich funkcji. Ustawa określa także kompetencje struktur państwowych i wskazuje środki mające na celu przywrócenie pokoju w rodzinie, przewidując różne programy społeczne i pojednawcze, mające jeden cel – przywrócenie pokoju i tolerancji w rodzinach. Obszar uregulowania kwestii przemocy domowej jest bardzo aktywnie wspierany we wdrażaniu przez organizacje pozarządowe z Armenii i zagranicy, jak również organizacje międzynarodowe (w tym właśnie przez UN Women). Tworzone są praktyczne systemy wsparcia

³ W 2010 roku organizacje kobiece powołały „Koalicję przeciwko przemocy przeciwko kobietom w Republice Armenia”, która była głównym projektodawcą przyjętej Ustawy

i ochrony ofiar przemocy domowej, schroniska, centra kryzysowe, pomoc telefoniczna itd. W efekcie można mówić o stopniowym zmniejszaniu się tego negatywnego zjawiska – w 2015 roku zanotowano 650 zgłoszonych przypadków przemocy domowej, w 2022 – 224 (z czego 4 przypadki dotyczyły przemocy kobiet wobec mężczyzn). Z drugiej strony ormiańskie organizacje kobiece twierdzą, że jest to „wierzchołek góry lodowej”, gdyż wg niezależnych badań różnym formom przemocy domowej podlega średnio 61% kobiet.

Realizując zobowiązania międzynarodowe, 20 maja 2013 roku Parlament Armenii przyjął w drugim czytaniu Ustawę **„O zapewnieniu równych praw i szans kobietom i mężczyznom”**. Ustawa spotkała się z bardzo dużym niezadowoleniem społecznym (przeciwko Ustawie wystąpiły 42 organizacje i cała opozycja parlamentarna), z uwagi na użyte sformułowania, w których zamiast słowa „płeć” użyty jest termin „gender”. Przeciwnicy Ustawy żądali natychmiastowego wycofania się z ustawy i zakazu w Armenii „ideologii gender”. Sprzeciw wobec ustawy był na tyle duży, że rząd zaproponował pakiet poprawek, w których „stosunki gender” i w ogóle słowa „gender” planował zastąpić słowem „płeć”, oraz sformułowaniami „równość kobiet i mężczyzn” lub „równe prawa i szanse kobiet i mężczyzn”. 11 listopada 2013 roku parlamentarzyści nie doszli do porozumienia i nie przyjęli poprawek rządowych. Ustawa jest więc obowiązująca, ale pozostała niejako w zawieszeniu, nie jest w żaden sposób realizowana, co w kolejnych raportach o stosunkach Armenia-Unia Europejska jest wypominane przez stronę unijną⁴ (co ciekawe, tekstu ustawy brak jest w zbiorze ustawodawstwa Armenii na stronach Parlamentu Armenii). W 2019 roku nowy projekt poprawek został przedstawiony przez Rząd do społecznych konsultacji. Pandemia i następne wydarzenia w Górskim Karabachu oraz w regionie Syunik, jak również wojna na Ukrainie wstrzymała procedowanie poprawek. Warto tu dodać, że część postanowień z Ustawy „O zapewnieniu równych praw i szans kobietom i mężczyznom”, na życzenie strony europejskiej, zostało włączonych przez Prezydenta AM Serża Sarkisjana w trakcie negocjacji, do postanowień **„Kompleksowej i wzmocnionej umowy o partnerstwie pomiędzy Armenią i Unią Europejską” (CEPA)**, która weszła w życie 1 marca 2021 roku. Również tutaj, z uwagi na pandemię oraz

⁴ Np. „Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2014 and recommendations for actions. SWD (2015) 63 final, Brussels, 25.3.2015”

konflikt na Ukrainie i Górskim Karabachu, realizacja i implementacja całości CEPA, w tym części dotyczącej równości płci, została wyhamowana⁵.

Ormiańskie prawo cywilne, w tym w części rodzinnej, jednoznacznie wypełnia normy Konstytucji o równości, nie dokonując kategoryzacji praw z uwagi na płeć. I tak Kodeks Cywilny, w art. 3 jednoznacznie stwierdza:

*„1. Ustawodawstwo cywilne opiera się **na zasadach równości, samodzielności woli i niezawisłości majątkowej uczestników regulowanych przez nie stosunków, nienaruszalności własności, swobody umów, niedopuszczalności samowolnej ingerencji w sprawy prywatne, konieczności swobodnego wykonywania prawa obywatelskie, zapewnienie przywrócenia naruszonych praw, ich ochrona sądowa.***

*2. **Obywatele i osoby prawne** nabywają i wykonują prawa obywatelskie **z własnej woli i we własnym interesie.** Mogą swobodnie ustalać swoje prawa i obowiązki na podstawie umowy, ustalać wszelkie warunki umowy, które nie są sprzeczne z prawem.”*

W zakresie realizowania przez dowolne podmioty prawa cywilnego, osoby fizyczne i prawne, działalności gospodarczej, Kodeks Cywilny jednoznacznie stwierdza, w art. 2, iż:

*„Przedsiębiorca to samodzielna działalność **osoby** wykonywana na własne ryzyko, której głównym celem jest czerpanie korzyści z używania własności, sprzedaży towarów, wykonywania pracy lub świadczenia usług”*

Kodeks Rodzinny, już na wstępie, w art. 1 ust. 3 ustanawia małżeńską równość kobiet i mężczyzn:

„Kobiety i mężczyźni mają równe prawa w chwili zawarcia małżeństwa, w małżeństwie, po rozwiązaniu małżeństwa⁶”

⁵ CEPA zobowiązuje Armenię do instytucjonalnego zwiększenia i zagwarantowania równości i szanse dla płci, wprowadzenia ustawodawstwa antydyskryminacyjnego (m.in. z powodów płci)

⁶ Warto w tym miejscu podkreślić, że eksperci zajmujący się ochroną praw człowieka zarzucają ustawodawstwu rodzinnemu Armenii możliwość dyskryminacji związków nieformalnych oraz zawieranych na zasadach religijnych

Dodatkowym podkreśleniem tej równości, art. 1 ust. 1, będący niejako formą preambuły, zawierający potwierdzenie równości wszystkich członków rodziny :

*„Prawo rodzinne wywodzi się z potrzeby wzmacniania rodziny, budowania relacji rodzinnych opartych na **wzajemnej miłości i szacunku, wzajemnej pomocy i odpowiedzialności wszystkich członków rodziny, niedopuszczalności samowolnej ingerencji w sprawy rodziny, priorytetu wychowywania dzieci w rodzinie, zapewnienia niezakłóconego realizacji swoich praw przez członków rodziny, możliwości sądowej ochrony tych praw.**”*

Zgodnie z Konstytucją Armenii i prawem cywilnym, kobiety mają **równe prawa w zakresie dziedziczenia i posiadania własności**. Warto tu podkreślić, że zgodnie z opiniami ekspertów z ormiańskich organizacji pozarządowych kwestia ta jest w praktyce dosyć problematyczna, gdyż kobiety bardzo rzadko korzystają z tych praw. Po pierwsze może to wynikać z tradycyjnej roli kobiety w rodzinach, po drugie z sytuacji wynikłej po rozpadzie ZSRR. Wówczas w trakcie podziału ziemi państwowej i następnie w trakcie prywatyzacji gruntów pod koniec lat 90-tych, przeważająca większość ziemi (ale i również innej nieruchomości) rejestrowana była na mężczyzn jako „głowy rodziny”. Tylko w wyjątkowych przypadkach, przy absencji mężczyzn, rejestracje były dokonywane na kobiety. Zgodnie z ormiańską tradycją mężczyźni są prawnymi spadkobiercami ziemi, zaś kobiety wychodząc za mąż dołączają do gospodarstwa rodzinnego męża. W wielu przypadkach, zwłaszcza na wsi, **kobiety nie są świadome, że zgodnie z Kodeksem Cywilnym, przysługuje im spadek np. po rodzicach**.

W 2005 roku zgodnie z decyzją Zgromadzenia Narodowego, z inicjatywy posłanki Granusz Akopian, tzw. „dekret o kwotach”, ustanowiona została zasada **obowiązkowej liczby 15% kobiet na listach wyborczych partii politycznych**. Celem tej inicjatywy było zmotywowanie i zwiększenie udziału kobiet w życiu społecznym i politycznym Republiki. Wg obserwatorów

(np. mieszkających w Armenii Jazydów), z uwagi na brak ochrony prawnej. Wynikać to ma z normy zawartej w art. 1 ust. 2: „Uznawane jest tylko małżeństwo zawarte w organach stanu cywilnego”

życia politycznego Armenii, po rozpadzie ZSRR praktycznie wszystkie kobiety funkcjonujące w strukturach politycznych i administracyjnych Związku Radzieckiego porzuciły swoje stanowiska, przechodząc do gospodarki. Przez kilkanaście lat udział kobiet we władzach państwowych i samorządowych Armenii był znikomy. Kwoty, już w wysokości 25%, zostały następnie wprowadzone w 2016 roku do Kodeksu Wyborczego, zaś w 2017 roku zwiększone zostały nowelizacją Kodeksu **do 30%**. Warto zauważyć, że Kodeks Wyborczy **w żaden sposób nie wskazuje w przepisie na kobiety**, ustanawia jednak, w artykułach 83 i 130 następujące warunki. :

Artykuł 83: Krajowe i terytorialne listy wyborcze partii (bloku)

*4. W pierwszej części ogólnokrajowej listy wyborczej partii, bloku partii, każdej z partii wchodzących w skład bloku, poczynając od pierwszej liczby, **liczbę przedstawicieli każdej płci, wyrażoną w potrójnej liczbie dowolnej liczby całkowitej (1 -3, 1-6, 1-9 i tak do końca listy) nie powinien przekraczać 70%.***

*10. **Liczba przedstawicieli każdej płci na terytorialnej liście wyborczej partii startującej w wyborach (bloku partii startujących w wyborach) nie może przekraczać 70%.***

[...]

Artykuł 130. Zgłaszanie kandydatów na członków rad miejskich Erywania, Giumri i Wanadzoru

*Par. 2, ust.2: Począwszy od pierwszego numeru listy wyborczej partii (bloku) i każdej z partii wchodzących w skład bloku, **liczbę przedstawicieli każdej płci, trzykrotnie przez dowolną liczbę całkowitą (1-3, 1-6, 1 -9, a więc nieprzerwanie - do końca listy), nie powinien przekraczać 70 proc.***

Wnioski:

W ciągu ostatnich kilku lat Armenia poczyniła znaczne postępy w dziedzinie równości płci i praw kobiet, ale nadal istnieją wyzwania. Ustawodawstwo Republiki Armenii jest w

przeważającej części zgodne ze standardami i normami międzynarodowymi dotyczącymi praw kobiet, jednakże wydaje się, że głównym wyzwaniem jest przewycięzenie wielu stereotypów funkcjonujących w społeczeństwie ormiańskim, zgodnie z którymi miejscem kobiety jest dom, w którym jest głównie gospodynią domową i matką, zaś pozostała aktywność jest przez społeczeństwo jedynie tolerowana (lub nie).

Stereotypy te oraz zmiana mentalności Ormian, mężczyzn i kobiet, możliwa jest wyłącznie na drodze edukacji z zakresu prawa kobiet do możliwości samorealizacji we wszystkich dziedzinach życia społecznego i gospodarczego.

Należałoby szeroko informować i edukować kobiety z zakresu prawa cywilnego (np. dotyczącego praw do spadków, własności), prawa gospodarczego w zakresie możliwości samodzielnego prowadzenia działalności gospodarczej, umiejętności konkurowania z mężczyznami w gospodarce i na rynku pracy.

Edukacja z tych dziedzin powinna zawierać takie elementy jak podstawy prowadzenia działalności gospodarczej, elementy prawa podatkowego i księgowości, zasady pozyskiwania funduszy, w tym ze środków zagranicznych itd.

„Projekt współfinansowany ze środków Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności w ramach programu RITA - Przemiany w regionie, realizowanego przez Fundację Edukacja dla Demokracji.”

Marek Reszuta

Załącznik nr 1

ROZDZIAŁ 2

PODSTAWOWE PRAWA I WOLNOŚCI CZŁOWIEKA I OBYWATELA

Artykuł 14

Godność człowieka jest szanowana i chroniona przez państwo jako niezbywalna podstawa jego praw i wolności.

Artykuł 14.1.

Wszyscy ludzie są równi wobec prawa.

Zakazana jest dyskryminacja ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię, światopogląd, poglądy polityczne lub inne, przynależność do mniejszości narodowej, status majątkowy, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub inne cechy osobiste lub warunki społeczne charakter.

Artykuł 15

Każdy ma prawo do życia. Nikt nie może być skazany ani poddany karze śmierci.

Artykuł 16

Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Osoba może być pozbawiona wolności w przypadkach i w trybie przewidzianym przez ustawę. Ustawa może przewidywać pozbawienie wolności tylko w następujących przypadkach:

- 1) osoba została skazana prawomocnym wyrokiem za przestępstwo;
- 2) osoba nie zastosowała się do uprawomocnionego orzeczenia sądu;
- 3) w celu zapewnienia wykonania niektórych obowiązków ustanowionych przez prawo;
- 4) zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa lub w razie potrzeby w celu niedopuszczenia do popełnienia przestępstwa lub ucieczki po popełnieniu przestępstwa;
- 5) w celu przekazania małoletniego pod nadzór wychowawczy lub inny właściwy organ;
- 6) w celu zapobiegania rozprzestrzenianiu się chorób zakaźnych lub ograniczenia zagrożenia publicznego ze strony osób chorych psychicznie, alkoholików, narkomanów lub włóczęgów;
- 7) w celu zapobieżenia nielegalnemu wjazdowi osoby na terytorium Republiki Armenii, jej wydaleniu lub przekazaniu do innego państwa.

Każda osoba pozbawiona wolności powinna być niezwłocznie poinformowana o przyczynach, a w przypadku zarzutu karnego również o postawieniu zarzutu, w języku dla niej zrozumiałym. Każda osoba pozbawiona wolności ma prawo niezwłocznie zawiadomić wybraną przez siebie osobę.

Jeżeli osoba zatrzymana nie zostanie zatrzymana decyzją sądu w ciągu 72 godzin od chwili zatrzymania, podlega natychmiastowemu zwolnieniu.

Każdy w razie bezprawnego pozbawienia wolności lub bezprawnego przeszukania ma prawo do naprawienia wyrządzonej krzywdy na podstawach i w trybie przewidzianym przez ustawę. Każdy ma prawo do zakwestionowania legalności i zasadności pozbawienia go wolności lub przeszukania do sądu wyższej instancji.

Nie można nikogo pozbawić wolności tylko z tego powodu, że nie jest w stanie wypełniać obowiązków obywatelskich.

Osoba nie może być przeszukana inaczej niż w przypadkach i w trybie określonych w ustawie.

Artykuł 17

Nikt nie może być poddany torturom, okrutnemu traktowaniu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Osoby aresztowane, zatrzymane i pozbawione wolności będą traktowane w sposób humanitarny i godny.

Osoba bez jej zgody nie może być poddawana eksperymentom naukowym, medycznym i innym.

Artykuł 18

Każdy ma prawo do skutecznych środków ochrony swoich praw i wolności przed sądami i innymi organami państwowymi.

Każdy ma prawo do ochrony swoich praw i wolności wszelkimi środkami nie zabronionymi przez prawo.

Każdy ma prawo do korzystania z pomocy Rzecznika Praw Obywatelskich w zakresie ochrony swoich praw i wolności na zasadach i w trybie określonych ustawą.

Każdy, zgodnie z umowami międzynarodowymi Republiki Armenii, ma prawo zwrócić się o ochronę swoich praw i wolności do międzynarodowych organów ochrony praw i wolności człowieka.

Artykuł 19 Każdy w celu przywrócenia naruszonych praw, a także wyjaśnienia zasadności postawionego mu zarzutu ma prawo do publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd w warunkach równości, z zachowaniem wszystkich wymogi uczciwości.

Ze względu na ochronę moralności publicznej, porządku publicznego, bezpieczeństwa państwa, prywatności uczestników procesu lub interesu wymiaru sprawiedliwości udział przedstawicieli mediów i publiczności w toku rozprawy lub jej części może być zabroniony .

Artykuł 20

Każdy ma prawo do otrzymania pomocy prawnej. W przypadkach przewidzianych prawem pomoc prawna udzielana jest na koszt środków publicznych.

Każdy ma prawo do obrońcy z wyboru od momentu zatrzymania, wyboru środka zabezpieczającego lub wniesienia oskarżenia.

Każdy ma prawo do rewizji wyroku wydanego przeciwko niemu przez sąd wyższej instancji w trybie określonym w ustawie.

Każdy skazany ma prawo do złożenia prośby o ułaskawienie lub złagodzenie orzeczonej kary.

Szkody wyrządzone ofierze zostaną zrekompensowane zgodnie z procedurą ustanowioną przez prawo.

Artykuł 21

Osobę oskarżoną o popełnienie przestępstwa uważa się za niewinną do czasu udowodnienia jej winy w sposób określony w ustawie - prawomocnym wyrokiem sądu.

Oskarżony nie musi udowadniać swojej niewinności. Niepotwierdzone podejrzenia są interpretowane na korzyść oskarżonego.

Artykuł 22

Nikt nie ma obowiązku zeznawać przeciwko sobie, współmałżonkowi (żonie) lub bliskim krewnym. Ustawa może przewidywać inne przypadki zwolnienia z obowiązku składania zeznań.

Zabrania się wykorzystywania dowodów uzyskanych z naruszeniem prawa.

Zabrania się wymierzania kary surowszej niż ta, która mogłaby być zastosowana na podstawie ustawy obowiązującej w czasie popełnienia przestępstwa.

Nie można uznać za winnego przestępstwa, jeżeli według prawa obowiązującego w chwili popełnienia czynu nie był on uznany za przestępstwo.

Prawo, które wyłącza karę za czyn lub łagodzi karę, działa wstecz.

Ustawa ustanawiająca lub zaostrzająca odpowiedzialność nie ma mocy wstecznej.

Nikt nie może być wielokrotnie skazany za ten sam czyn.

Artykuł 23

Każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego.

Zabrania się gromadzenia, przechowywania, wykorzystywania i rozpowszechniania informacji o osobie bez jej zgody, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez prawo. Wykorzystywanie i rozpowszechnianie danych osobowych jest zabronione, jeżeli jest to sprzeczne z celami gromadzenia informacji lub nie jest przewidziane przez prawo.

Każdy ma prawo zapoznać się z dotyczącymi go informacjami w organach państwowych i organach samorządu terytorialnego.

Każdy ma prawo do sprostowania nieprawdziwych informacji na jego temat oraz do wycofania informacji o nim uzyskanych w sposób nielegalny.

Każdy ma prawo do prywatności korespondencji, rozmów telefonicznych, korespondencji pocztowej, telegraficznej i innej, która może być ograniczona tylko w przypadkach i w sposób przewidziany prawem, na mocy orzeczenia sądu.

Artykuł 24

Każdy ma prawo do nienaruszalności mieszkania. Penetracja wbrew woli osoby do jej mieszkania jest zabroniona, z wyjątkiem przypadków przewidzianych w ustawie.

Przeszukanie mieszkania może nastąpić tylko w przypadkach i w trybie przewidzianym w ustawie, na mocy postanowienia sądu.

Artykuł 25

Każda osoba legalnie przebywająca w Republice Armenii ma prawo do swobodnego przemieszczania się i wyboru miejsca zamieszkania na terytorium Republiki Armenii.

Każdy ma prawo podróżować poza Republikę Armenii.

Każdy obywatel i każda osoba posiadająca prawo pobytu w Republice Armenii ma prawo powrotu do Republiki Armenii.

Artykuł 26

Każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność głoszenia, wyrażania tego poprzez ceremonie kościelne i inne praktyki religijne, indywidualnie lub wspólnie z innymi.

Wyrażanie tego prawa może być ograniczone tylko ustawą, jeżeli jest to konieczne dla ochrony bezpieczeństwa publicznego, zdrowia, moralności społecznej lub praw i wolności innych osób.

Artykuł 27

Każdy ma prawo do swobodnego wyrażania swojej opinii. Zabronione jest zmuszanie osoby do wyrzeczenia się swojego zdania lub jego zmiany.

Każdy ma prawo do wolności słowa, w tym do poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i idei wszelkimi środkami, bez względu na granice.

Gwarantuje się wolność mediów i innych mediów informacyjnych.

Państwo gwarantuje istnienie i działanie niezależnych publicznych stacji radiowych i telewizyjnych, które nadają różnorodne programy informacyjne, edukacyjne, kulturalne i rozrywkowe.

Artykuł 27.1

Każdy ze względów ochrony swojego interesu osobistego lub publicznego ma prawo do składania oświadczeń lub wniosków do właściwych organów państwowych, organów samorządu terytorialnego i urzędników oraz do otrzymania stosownej odpowiedzi w rozsądnym terminie.

Artykuł 28

Każdy ma prawo zrzeszania się z innymi osobami, w tym tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich.

Każdy obywatel ma prawo tworzyć partie z innymi obywatelami i przystępować do nich.

Prawo tworzenia partii i związków zawodowych oraz przystępowania do nich może być ograniczone w trybie określonym ustawą w stosunku do pracowników Sił Zbrojnych, Policji, Agencji Bezpieczeństwa Narodowego, prokuratury, a także w stosunku do sędziów i członków Trybunału Konstytucyjnego.

Nie można nikogo zmusić do przystąpienia do jakiegokolwiek partii lub stowarzyszenia.

Działalność stowarzyszeń może zostać zawieszona lub zakazana tylko w przypadkach przewidzianych przez prawo - w postępowaniu sądowym.

Artykuł 29

Każdy ma prawo do odbywania pokojowych zgromadzeń bez broni.

Ograniczenie korzystania z tych praw przez pracowników Sił Zbrojnych, policji, organów bezpieczeństwa państwa, prokuratorów, a także sędziów i członków Trybunału Konstytucyjnego może być przewidziane wyłącznie w drodze ustawy.

Artykuł 30

Obywatele Republiki Armenii, którzy ukończyli 18 lat, mają prawo wybierania i uczestniczenia w referendach, a także bezpośrednio i przez swoich wybranych dobrowolnie przedstawicieli do udziału w administracji państwowej i samorządowej rząd.

Ustawa może ustanowić prawo do udziału w wyborach organów samorządu terytorialnego oraz w referendach lokalnych osób nieposiadających obywatelstwa Republiki Armenii.

Obywatele uznani orzeczeniem sądu za ubezwłasnowolnionych, skazani prawomocnym wyrokiem sądu na karę pozbawienia wolności i odbywający karę pozbawienia wolności, nie mogą wybierać i być wybierani.

Artykuł 30.1

Dziecko urodzone przez obywateli Republiki Armenii jest obywatelem Republiki Armenii. Każde dziecko, którego jedno z rodziców jest obywatelem Republiki Armenii, ma prawo do obywatelstwa Republiki Armenii. Tryb nabywania i utraty obywatelstwa Republiki Armenii określa ustawa.

Nikt nie może być pozbawiony obywatelstwa Republiki Armenii, jak również prawa do zmiany obywatelstwa.

Obywatel Republiki Armenii nie może zostać przekazany do obcego państwa, z wyjątkiem przypadków przewidzianych w umowach międzynarodowych ratyfikowanych przez Republikę Armenii.

Prawa i obowiązki osób posiadających podwójne obywatelstwo określa ustawa.

Artykuł 30.2

Obywatele mają prawo wstępowania do służby publicznej na ogólnych zasadach określonych w ustawie.

Zasady i tryb organizacji służby publicznej określa ustawa.

Artykuł 31

Każdy ma prawo posiadać, używać, rozporządzać swoim majątkiem i dziedziczyć go według własnego uznania. Wykonywanie prawa własności nie powinno szkodzić środowisku, naruszać praw i słuszych interesów innych osób, społeczeństwa i państwa.

Nikogo nie można pozbawić własności, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez prawo - na drodze sądowej.

Przeniesienie własności na potrzeby społeczeństwa i państwa może nastąpić tylko w wyjątkowych przypadkach z uwagi na nadrzędny interes publiczny, w trybie przewidzianym przez prawo, za uprzednim ekwiwalentnym odszkodowaniem.

Cudzoziemcy i bezpaństwowcy nie mają prawa do posiadania ziemi, z wyjątkiem przypadków przewidzianych w ustawie.

Własność intelektualna jest chroniona prawem.

Artykuł 31.1

Państwo chroni interesy konsumentów, wdraża przewidziane prawem środki kontroli jakości towarów, usług i robót.

Artykuł 32

Każdy ma prawo do swobodnego wyboru zatrudnienia.

Każdy pracownik ma prawo do godziwego wynagrodzenia za pracę nie niższego niż ustalona ustawą minimalną oraz do warunków pracy spełniających wymagania bezpieczeństwa i higieny.

W celu ochrony swoich interesów ekonomicznych, społecznych i pracowniczych pracownicy mają prawo do strajku, którego tryb i ograniczenia określa ustawa.

Zatrudnianie dzieci poniżej 16 roku życia jest zabronione. Tryb i warunki ich dopuszczenia do pracy tymczasowej określa ustawa.

Praca przymusowa jest zabroniona.

Artykuł 33

Każdy ma prawo do odpoczynku. Maksymalny wymiar czasu pracy, dni wolne i minimalny wymiar corocznego płatnego urlopu określa ustawa.

Artykuł 33.1

Każdy ma prawo do prowadzenia działalności gospodarczej nie zabronionej przez prawo.

Zabrania się nadużywania monopolu lub dominującej pozycji rynkowej oraz nieuczciwej konkurencji.

Ustawa może ustanowić ograniczenia konkurencji, możliwe rodzaje monopolu i ich dopuszczalne wielkości, jeżeli jest to konieczne dla ochrony interesów społeczeństwa.

Artykuł 33.2

Każdy ma prawo do życia w środowisku sprzyjającym jego zdrowiu i dobremu samopoczuciu oraz jest zobowiązany osobiście i wspólnie z innymi chronić i ulepszać środowisko.

Urzędnicy są odpowiedzialni za ukrywanie informacji o środowisku lub odmowę ich udostępnienia.

Artykuł 34

Każdy ma prawo do odpowiedniego poziomu życia dla siebie i swojej rodziny, w tym do mieszkania, oraz do lepszych warunków życia. Państwo podejmuje niezbędne środki w celu realizacji tego prawa obywateli.

Artykuł 35

Rodzina jest naturalną i podstawową komórką społeczeństwa.

Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny mają kobieta i mężczyzna, którzy osiągnęli wiek małżeński, dobrowolnie. Z chwilą zawarcia małżeństwa, w życiu małżeńskim i po rozwiązaniu małżeństwa korzystają z równych praw.

Zwolnienie z pracy z przyczyn związanych z macierzyństwem jest zabronione. Każda pracująca kobieta w przypadku ciąży i porodu ma prawo do płatnego urlopu wypoczynkowego oraz urlopu na opiekę nad nowo narodzonym dzieckiem lub urlopu na adopcję dziecka.

Artykuł 36

Rodzice mają prawo i obowiązek dbać o wychowanie, zdrowie, pełny i harmonijny rozwój oraz wykształcenie swoich dzieci.

Pozbawienie praw rodzicielskich lub ich ograniczenie może nastąpić na mocy orzeczenia sądu tylko w trybie i przypadkach określonych przez prawo.

Pełnoletnie osoby pełnosprawne są zobowiązane do opieki nad niepełnosprawnymi i potrzebującymi pomocy rodzicami.

Artykuł 37

Każdy ma prawo do zabezpieczenia społecznego na starość, inwalidztwo, chorobę, utratę żywiciela, bezrobocie oraz w innych przypadkach przewidzianych w ustawie. Zakres i formy zabezpieczenia społecznego określa ustawa.

Artykuł 38

Każdy ma prawo do opieki lekarskiej i opieki lekarskiej w formach określonych ustawą.

Każdy ma prawo do bezpłatnej podstawowej opieki zdrowotnej. Wykaz i tryb ich udzielania określa ustawa.

Artykuł 39

Każdy ma prawo do nauki.

Podstawowe wykształcenie ogólne jest obowiązkowe, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez prawo. Ustawa może ustanowić wyższy poziom kształcenia obowiązkowego.

Szkolnictwo średnie w państwowych placówkach oświatowych jest bezpłatne.

Zasady samorządu uczelni określa ustawa.

Tryb tworzenia i funkcjonowania placówek oświatowych określa ustawa.

Każdy obywatel ma prawo do bezpłatnego kształcenia się w państwowych wyższych i innych specjalnych placówkach oświatowych na zasadach konkursu, w sposób określony ustawą. Państwo, w przypadkach i w sposób określony w ustawie, udziela pomocy finansowej i innej instytucjom szkolnictwa wyższego i innym instytucjom realizującym specjalne programy edukacyjne oraz ich studentom.

Artykuł 40

Każdy ma prawo do wolności twórczości literackiej, artystycznej, naukowej i technicznej, korzystania z osiągnięć naukowych oraz udziału w życiu kulturalnym społeczeństwa.

Artykuł 41

Każdy ma prawo do zachowania swojej tożsamości narodowej i etnicznej.

Osoby należące do mniejszości narodowych mają prawo do zachowania i rozwijania swoich tradycji, religii, języka i kultury.

Artykuł 42

Podstawowe prawa i wolności człowieka i obywatela, zagwarantowane w Konstytucji, nie wyłączają innych praw i wolności ustanowionych w ustawach i umowach międzynarodowych.

Każdy może czynić to, co nie jest zabronione przez prawo i nie narusza praw i wolności innych osób. Nikt nie może ponosić obowiązków, które nie są ustanowione przez prawo.

Ustawy i inne akty prawne pogarszające sytuację prawną osoby nie działają wstecz.

Czynności prawne poprawiające sytuację prawną osoby, wyłączające lub łagodzące jej odpowiedzialność mają skutek wsteczny, jeżeli jest to przewidziane w tych aktach.

Artykuł 42.1

Podstawowe prawa i wolności osoby i obywatela mają zastosowanie również do osób prawnych, o ile te prawa i wolności mają do nich nieodłączne zastosowanie.

Artykuł 43

Podstawowe prawa i wolności człowieka i obywatela, wyrażone w art. 23-25, 27, 28-30, 30 ust. 1 ust. bezpieczeństwa państwa w demokratycznym społeczeństwie, ochrony porządku publicznego, zwalczania przestępczości, ochrony zdrowia i moralności społeczeństwa, ochrony konstytucyjnych praw i wolności, honoru i dobrego imienia innych osób.

Ograniczenia podstawowych praw i wolności osoby i obywatela nie mogą wykraczać poza granice ustanowione przez zobowiązania międzynarodowe Republiki Armenii.

Artykuł 44

Niektóre podstawowe prawa i wolności człowieka i obywatela, z wyjątkiem określonych w art. 15, 17-22 i 42 Konstytucji, mogą być czasowo ograniczone w trybie określonym w ustawie w czasie stanu wojennego prawa lub stanu wyjątkowego, w granicach zobowiązań międzynarodowych podjętych w związku z odstępskami od zobowiązań w sytuacjach nadzwyczajnych.

Artykuł 45

Każdy jest obowiązany do płacenia podatków, ceł i innych obowiązkowych opłat w sposób i w wysokości określonych w ustawie.

Artykuł 46

Każdy obywatel jest zobowiązany do udziału w obronie Republiki Armenii w trybie określonym w ustawie.

Artykuł 47

Każdy jest obowiązany przestrzegać Konstytucji i ustaw, szanować prawa, wolności i godność innych osób.

Zabrania się wykorzystywania praw i wolności w celu siłowego obalenia ustroju konstytucyjnego, nawoływania do nienawiści narodowej, rasowej, religijnej, propagowania przemocy i wojny.

Artykuł 48

Do głównych zadań państwa w sferze gospodarczej, społecznej i kulturalnej należy:

- 1) ochrona rodziny, macierzyństwa i dzieciństwa oraz objęcie ich patronatem;
- 2) promocja zatrudnienia i poprawa warunków pracy ludności;
- 3) pobudzanie budownictwa mieszkaniowego, pomoc w poprawie warunków życia każdego obywatela;
- 4) realizacja programów ochrony zdrowia publicznego, pomoc w tworzeniu warunków dla skutecznej i przystępnej cenowo opieki medycznej;
- 5) promowanie udziału młodzieży w życiu politycznym, gospodarczym i kulturalnym kraju;
- 6) stymulowanie rozwoju kultury fizycznej i sportu;
- 7) realizacja programów profilaktyki i leczenia niepełnosprawności, pobudzanie udziału osób niepełnosprawnych w życiu publicznym;
- 8) wspieranie rozwoju bezpłatnego szkolnictwa wyższego i innego specjalistycznego;
- 9) pomoc w rozwoju nauki i kultury;
- 10) realizacja polityki zapewniającej bezpieczeństwo środowiskowe obecnym i przyszłym pokoleniom;
- 12) zapewnienie godnego poziomu życia osobom starszym.

Państwo, w ramach swoich możliwości, jest zobowiązane do podejmowania działań w celu realizacji zadań zapisanych w tym artykule.

„Analiza systemu prawnego Republiki Armenii, ze szczególnym uwzględnieniem praw kobiet jest dostępny na licencji Creative Commons „Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne 4.0 Międzynarodowe” (CC BY-NC 4.0). Pewne prawa zastrzeżone na rzecz [Marek Reszuta oraz Fundacja Instytut Prawa Wschodniego im. Gabriela Szerszeniewicza]. Utwór powstał w ramach projektu **Wsparcie przedsiębiorczości i rozwoju kariery zawodowej wśród kobiet w Republice Armenia. Warsztaty z zakresu polskich i unijnych doświadczeń i praktyk (prawnych i ekonomicznych)**, realizowanego przez **Fundacja Instytut Prawa Wschodniego im. Gabriela Szerszeniewicza** przy wykorzystaniu środków Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności. Zezwala się na dowolne wykorzystanie treści – pod warunkiem zachowania niniejszej informacji, w tym informacji o stosowanej licencji, posiadaczach praw oraz o projekcie **Wsparcie przedsiębiorczości i rozwoju kariery zawodowej wśród kobiet w Republice Armenia. Warsztaty z zakresu polskich i unijnych doświadczeń i praktyk (prawnych i ekonomicznych)**. Treść licencji jest dostępna na stronie

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.pl>.

Wsparcie przedsiębiorczości i rozwoju kariery zawodowej wśród kobiet w Republice Armenia.

Warsztaty z zakresu polskich i unijnych doświadczeń i praktyk (prawnych i ekonomicznych)